

DR ŁUKASZ JĘDRZEJSKI

[orcid.org/ 0000-0002-2632-9117](https://orcid.org/0000-0002-2632-9117)

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Polska Kronika Filmowa (1944–1994). Obrazy komunikowania politycznego, ss. 385

Streszczenie

Celem przygotowanej rozprawy doktorskiej było przedstawienie ważnego kanału przekazu treści politycznych, społecznych, kulturalnych, jakim była Polska Kronika Filmowa. Wykorzystano różne rodzaje definicji komunikowania politycznego, szczególnie w ujęciu substancjalnym, a więc z poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie o treść komunikatów, oraz w ujęciu procesualnym, pozwalającym na rekonstrukcję czynności kształtowania, wysyłania i przetwarzania komunikatów politycznych przy ekspozycji konkretnego podmiotu politycznego. Kronika była magazynem filmowym wydawanym w latach 1944–1994. W trakcie działalności spełniała szereg ważnych funkcji komunikacyjnych: informacyjną, propagandową, rozrywkową. W pracy deskrypcji poddano filmowe obrazy dokumentalne przygotowane przez zespół redakcyjny PKF. Szczegółowemu oglądowi poddano propagandowe obrazy państwa, społeczeństwa, kultury.

Rozprawa doktorska składa się ze wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia, wykazu źródeł i opracowań oraz wykazu tabel. W pracy przyjęto ujęcie chronologiczno-problemowe. Wybór ujęcia spowodowany był wielością pozyskanych materiałów źródłowych. Podejście to pozwoliło w większym stopniu usystematyzować materiał badawczy. Rozdziały pracy mają jednorodną strukturę, wszystkie składają się z trzech podrozdziałów. W rozdziale pierwszym zaprezentowano teoretyczne aspekty komunikowania politycznego PKF, odniesiono się do inspiracji historycznych, opisano funkcjonowanie

redakcji PKF. W rozdziale drugim zaprezentowano obrazy komunikowania politycznego PKF w okresie stalinizmu. Szczególną uwagę skupiono na propagandowych obrazach formułującego się powojennego państwa, zaprezentowano wzory osobowe stalinowskiego społeczeństwa, przedstawiono katalog wrogów politycznych. W rozdziale trzecim opisano funkcjonowanie państwa, społeczeństwa i kultury w okresie gomulkowski. Szczególną uwagę zwrócono na propagandowy obraz I sekretarza, funkcjonowanie społeczeństwa w okresie małej stabilizacji i prowadzoną w państwie komunistycznym politykę kulturalną. W rozdziale czwartym zaprezentowano komunikowanie polityczne PKF w dekadzie sukcesu Gierka. Szczególną uwagę skupiono na propagandowym wizerunku obrazów I sekretarza, industrializacji państwa, funkcjonowania społeczeństwa w dekadzie sukcesu i prowadzonej polityki kulturalnej. Rozdział piąty poświęcono komunikowaniu politycznemu PKF w latach 80., a w ostatnim szóstym rozdziale przedstawiono komunikowanie polityczne PKF w czasie przemian ustrojowych w Polsce. Szczególną uwagę skupiono na propagandowych obrazach państwa, społeczeństwa w okresie terapii szokowej Leszka Balcerowicza i kultury. W dysertacji zostały użyte dwie techniki badawcze: analiza zawartości mediów i technika wywiadu. Ponadto wykorzystano metodę analizy systemowej. Eksploracji badawczej poddano zasoby archiwalne zdeponowane w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Akt Nowych, Filmotece Narodowej.

Słowa kluczowe: Polska Kronika Filmowa, komunikowanie polityczne, ustroj państwa, polityka kulturalna, Polska Rzeczpospolita Ludowa

**THE POLISH FILM CHRONICLE 1944–1994.
POLITICAL COMMUNICATION IMAGES, pp. 385**

Abstract

The aim of the doctoral dissertation was to present the political communication an important channel of the political, social and cultural content of the Polish Film Chronicle (Polska Kronika Filmowa, PKF). Various types of political communication definitions were used, in particular: in substantial terms, which we can understand as seeking answers to the question about the content of communications, and in a processual approach, allowing for a reconstruction of activities concerning shaping, sending and processing political messages while displaying a specific political subject. The Polish Film Chronicle was a film magazine published in the years 1944–1994. During its activity, it fulfilled a number of important communication func-

tions: information, propaganda and entertainment. Documentary film images prepared by the PKF editorial team were subjected to the work of the descriptor. A detailed overview was given to propaganda images: the state, society of culture.

The doctoral dissertation consisted of an introduction, six chapters, conclusions, a list of sources and studies (bibliography or references), and a list of tables. A chronological and problematic approach was adopted in the work. The choice of approach was caused by the multitude of acquired source materials. The chronological and problematic approach made it possible to systematise the research material to a greater extent. The chapters have a homogeneous structure, and all consist of three subchapters. The first chapter presents the theoretical aspects of the PKF political communication, refers to historical inspirations, describes the functioning of the PKF editorial office. The second chapter presents images of political communication of the PKF during the Stalinist period. Particular attention was focused on propaganda images of the post-war state, personal patterns of Stalinist society were presented, a catalog of political enemies was presented. The third chapter describes the functioning of the state, society and culture in the Gomułka period. Particular attention was paid to the propaganda image of the first secretary, the functioning of the society during the period of small stabilization and the cultural policy pursued in the communist state. The fourth chapter presents the political communication of PKF during the decade of Gierek's success. Particular attention was given to the propaganda image of the first secretary, the state's industrialisation, the functioning of society in the decade of success and cultural policy. The fifth chapter was devoted to the political communication of the PKF in the 1980s, while the last six chapter presented political communication of the PKF in the period of political changes in Poland. Particular attention was paid to the state propaganda images, society during the shock therapy of Leszek Balcerowicz and culture. The dissertation used two research techniques: the media content analysis and the interview technique. In addition, the system analysis method was used. The archival resources deposited in the archives of *Instytut Pamięci Narodowej* [Institute of National Remembrance], *Archiwum Akt Nowych* [Central Archives of Modern Records] and *Filmoteka Narodowa* [National Film Archive] were subject of exploration.

Keywords: Polish Film Chronicle, political communication, state system, cultural policy, Polish People's Republic

Problem badawczy i uzasadnienie jego wyboru

Polska Kronika Filmowa była magazynem filmowym, na który składały się relacje i felietony dokumentalne, wydawanym w latach 1944–1994. Redakcję kroniki powołano do życia 15 listopada 1944 r. w ramach Wytwórni Filmowej Wojska Polskiego mieszczącej się w Lublinie. Inauguracja działalności nastąpiła 1 grudnia 1944 r., pierwszymi redaktorami naczelnymi magazynu byli Jerzy Bossak i Ludwik Perski. Poszczególne wydania trwały około 10 minut i zawierały od 8 do 10 tematów, choć były też dłuższe wydania specjalne. Kronika ukazywała się co tydzień, a w latach 1957–1981 nawet dwa razy w tygodniu. Jej emisja poprzedzała wówczas każdy seans kinowy w Polsce. Władze państwowe narzucały redakcji zadania propagandowe. W założeniu partyjnych decydentów PKF miała się stać instrumentem indoktrynacji społeczeństwa. Dodatkowo kronika spełniała ważne funkcje poznawcze, edukacyjne i rozrywkowe. Atrakcyjna forma sprawiała, że widownię magazynu w 1949 r. szacowano na 5 milionów widzów tygodniowo. PKF miała stałą planszę czołówkową z powszechnie rozpoznawalnym logotypem. Znakiem charakterystycznym był też sygnał dźwiękowy skomponowany przez Władysława Szpilmana¹.

Temat badawczy *Polska Kronika Filmowa (1944–1994). Obrazy komunikowania politycznego* został podyktowany tym, że w dostępnej literaturze przedmiotu nie występują praktycznie całościowe opracowania dotyczące funkcjonowania ważnego kanału przekazu, jakim była PKF w odniesieniu do spraw rzeczywistości politycznej Polski w drugiej połowie XX w. Przegląd dostępnej literatury przedmiotu pozwolił zauważyć, że szczegółowego opisu doczekał się tylko początkowy okres funkcjonowania magazynu. Ogólne odniesienia do Polskiej Kroniki Filmowej znalazły się zaś w książce *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944–1994* autorstwa Marka Cieślińskiego², filmoznawcy i literaturoznawcy. Monografia ta ma wszelkie cechy typowego studium przypadku funkcjonowania ważnego w ówczesnej rzeczywistości politycznej kanału przekazu treści propagandowych. Jest to jak dotąd jedyna praca całościowo pokazująca funkcjonowanie PKF. Choć publikację należy uznać

¹ Tadeusz Lubelski, „Polska Kronika Filmowa”, w: Tadeusz Lubelski (red.), *Encyklopedia kina*, (Kraków : Wydawnictwo Biały Kruk, 2003), 752.

² Marek Cieśliński, *Piękniej niż w życiu. Polska Kronika Filmowa 1944–1994*, (Warszawa : Wydawnictwo Trio, 2006).

za ceną poznawczo i nieocenioną w zakresie wiedzy faktograficznej, zabrakło w niej jednak wątków związanych z rozwojem komunikowania politycznego. Poza Markiem Cieślińskim tematyka PKF incydentalnie znajdowała się w sferze zainteresowań badaczy, tym samym w literaturze przedmiotu widoczny jest brak opracowań naukowych przedstawiających kształtowanie się procesu komunikowania politycznego w PKF. Wybór tematu został podyktowany również tym, że dopiero w 2011 r. Instytut Pamięci Narodowej odtajnił materiały archiwalne odnoszące się do działalności niektórych redaktorów naczelnych i operatorów kroniki. Zawarte w archiwach informacje pozwoliły pogłębić podejmowane dotychczas szczątkowe badania aparatu nadawczego magazynu. Warto pamiętać, że PKF stanowi cenne źródło politologiczne, medioznawcze, historyczne, które należało poddać eksploracji badawczej.

Ze względu na charakter dysertacji ocenie poddano model komunikowania politycznego sformułowany przez amerykańskiego komunikologa i socjologa mediów Harolda Dwighta Lasswella, który zwracał uwagę na perswazyjność aktu komunikacyjnego. Z uwagi na intencjonalność przekazów politycznych konstruowanych przez zespół redakcyjny PKF wybór powyższego konstruktów teoretycznego wydawał się najodpowiedniejszy. Lasswell ujmował akt komunikacyjny jako linearny proces złożony z pięciu części, składający się z następujących pytań: „Kto?, Co?, Jakim medium?, Do kogo?, Z jakim skutkiem?”³. Przedmiotem zainteresowania czynił komunikat rozumiany jako docierające do odbiorcy zdarzenie, którego „istnienie rejestruje jego system poznawczy. Zdarzenie wyzwała reakcje odbiorcy, który jest zainteresowany tym, co się stało”⁴. Sformułowanie pierwszego pytania implikowało poszukiwania odpowiedzi na następujące problemy: Jakimi intencjami politycznymi kierował się twórca komunikatu politycznego? Jaki miał system aksjologiczny? Odpowiedź na drugie pytanie pozwoliła określić, jakie treści przekazywał społeczeństwu kreator przekazu politycznego. Trzecie pytanie skłaniało

³ Tomasz Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, (Warszawa : PWN, 2005), 57; Ewa Marciniak, „Komunikowanie polityczne”, w: Mirosław Karwat, Jacek Ziółkowski (red.), *Leksykon pojęć politycznych*, (Warszawa : Wydawnictwo Elipsa, 2013), 140.

⁴ Maciej Błaszak, „Systemowy model komunikacji społecznej”, w: Mikołaj Domaradzki, Emanuel Kulczycki, Marek Wendland (red.), *Język, rozumienie, komunikacja*, (Poznań : Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, 2011), 138.

do udzielenia odpowiedzi, jakim kanałem przekazu transmitowane były komunikaty polityczne.

Ze względu na charakter dysertacji i procesu komunikacyjnego kreowanego w PKF nie wydawało się zasadne poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, z jakim skutkiem przekazywane były komunikaty polityczne zamieszczane w magazynie. Dotychczasowa analiza dostępnych materiałów źródłowych dotyczących funkcjonowania PKF nie pozwoliła w pełni odpowiedzieć na ostatnie pytanie postawione przez Lasswella. Nie ma natomiast wątpliwości, że w komunikowaniu politycznym PKF w latach 1944–1994 uwidaczniały się części składowe jego modelu komunikowania, zawierającego „triadę komunikacyjną”: nadawca, układ kodujący (redakcja magazynu), kanał informacyjny. W toku dociekań badawczych rekonstrukcji zostały poddane komunikaty polityczne aranżowane przez twórców PKF. Były to komunikaty utrwalone audiowizualnie, dające możliwość wielokrotnego odtwarzania w ramach seansów kinowych w latach 1944–1994. Były one świadectwami działań w układzie horyzontalnym: władze państwowe–społeczeństwo.

Prezentacja procesów komunikacyjnych w PKF została przygotowana na gruncie pięciu głównych kierunków działania redakcji magazynu: (1) ustalenie teoretycznych podstaw komunikowania politycznego PKF, (2) ustalenie profili komunikacyjnych kreatorów komunikatów politycznych, ich kompetencji komunikacyjnych, politycznych i organizacyjnych, (3) określenie obrazów państwa w poszczególnych okresach funkcjonowania Polski Ludowej, a od 1952 r. Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, oraz w początkowym okresie III RP propagowanych w PKF, (4) wizerunków społeczeństwa, (5) formułowania obrazów życia kulturalnego w PRL i w III RP w trakcie przemian systemowych. Komunikowanie polityczne Polskiej Kroniki Filmowej było składnikiem ogółu czynności komunikacyjnych w latach 1944–1994.

Ramy temporalne wyznaczone w niniejszej pracy były zdeterminowane wiedzą o zmianach zachodzących w systemie politycznym Polski Ludowej w latach 1944–1989, w obrębie formacji politycznej (Polskiej Partii Robotniczej, a od 1948 r. Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej) oraz w początkowym okresie III Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1989–1994. W PRL głównym twórcą komunikatów politycznych był aparat partyjny PPR i PZPR. Dyrektywy odnoszące się do kształtu tych komunikatów umieszczanych w PKF wpływały z szeregów kierownictwa partyjnego państwa i specjalnie stworzonych do tego instytucji pań-

stwowych, takich jak: Ministerstwo Informacji i Propagandy, Komisja Komitetu Centralnego PZPR do Spraw Filmu, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. W 1944 r. nowe władze państwowe stworzyły własny kanał przekazu informacji, jakim była PKF. W początkowych założeniach programowych, konstytuujących istnienie PKF, podstawowym zadaniem nowej instytucji było dokumentowanie życia na terenach „wyzwolonych” (tzw. Polski lubelskiej, czyli z czasów istnienia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w Lublinie, następnie Rządu Tymczasowego w Warszawie). Nowe władze państwowe bezpośrednio po wojnie zorganizowały własny kanał przekazu pomiędzy aparatem partyjnym a społeczeństwem. Intensyfikacja działań komunikacyjnych widoczna była na łamach PKF podczas kampanii politycznych (przedzjazdowych, wyborczych, przed referendum w 1946 r.). Wzmoczona aktywność komunikacyjna w PKF widoczna była również w czasie przełomów politycznych. Dobrą egzemplifikacją problemu była ożywiona aktywność komunikacyjna redakcji magazynu podczas obrad VIII Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Pogłębiała działalność komunikacyjna uwidaczniała się też podczas strajków w Stoczni Gdańskiej w 1980 r. Redakcja PKF jako jedna z nielicznych uzyskała akredytację do relacjonowania przebiegu akcji protestacyjnej w Stoczni Gdańskiej. Komunikaty polityczne dotyczyły także kreacji wizerunkowej poszczególnych warstw społecznych.

Cel poznawczy rozprawy, hipotezy, pytania badawcze, definicje

Celem dysertacji było ukazanie zjawiska komunikowania politycznego magazynu filmowego, który przez przeszło pół wieku odgrywał znaczącą rolę w przekazywaniu informacji społeczeństwu oraz stosowaniu perswazji dla uzyskania efektu. Komunikowanie polityczne składa się z wielu aktów (komunikatów politycznych). W odniesieniu do PKF można było sformułować wypowiedź zawierającą supozycję, że w obrazach komunikowania politycznego odzwierciedlenie znajdowały realia społeczne i polityczne Polski Ludowej oraz uwidaczniała się w nich skutki deformowania wyobrażeń rzeczywistości. W rozprawie znalazły się odpowiedzi na następujące pytania badawcze: Kto był autorem komunikatów politycznych zawartych w PKF? W jaki sposób w czasie funkcjonowania

PKF kreowany był wizerunek PRL i jakim przeobrażeniom podlegał? Jakie cechy charakterystyczne miały komunikacyjne wizje społeczeństwa formułowane na łamach PKF w okresie 1944–1994? Jakie można było wyróżnić specyficzne części kultury w PRL i w początkowym okresie III RP na łamach PKF?

Metodologia badań

Dobór i obsługa narzędzi pomiarowych, użytecznych dla sporządzenia poniższego opracowania, były zdeterminowane charakterem politologii i jej badań zjawisk i procesów politycznych. Wspomniano już wcześniej, że przedmiotem eksploracji były komunikaty polityczne rozumiane jako specyficzne ogłoszenia zawierające informacje lub kształtujące postawy i dające możliwość: wykorzystania zasobów ludzkich *in gremio* bądź indywidualnych jednostek ludzkich, wprowadzenia rozwiązań systemowych w sferze polityki, gospodarki, kultury, wykonywania czy delegowania obowiązków, a także realizowania praw człowieka i obywatela, wpływania na instytucje i ludzi angażujących się w życie polityczne. Ujęcie idiograficzne pozwala na ukazanie uszczegółowionego obrazu świata politycznego. Wprawdzie zawiera sfragmentaryzowaną wiedzę, ale ma też funkcjonalny charakter, umożliwiając powiązanie efektów opisu obserwacji z wartościowaniem zjawisk i procesów politycznych⁵.

Przed rozpoczęciem badań skonstruowana została lista kodów tematycznych, użyteczna przy późniejszym ustalaniu swego rodzaju paralelnego zestawienia zagadnień, z których tworzył się szkielet opracowania. Selekcjonując odpowiednie słowa klucze, częściowo oparto się na istniejących już zestawach kategorii politologicznych, znanych z literatury przedmiotu, co dało podstawę do ustalenia wiedzy o preferencjach komunikowania politycznego w poszczególnych okresach i podokresach istnienia PKF. Na liście znalazły się główne kody, jak ideologia, życie polityczne, ekonomika, kultura, kwestie społeczne, problematyka światopoglądowa. Takie postępowanie było niezbędne podczas wstępnej analizy zebranego materiału na etapie eksplorowania źródeł, a następnie interpretowania dokumentacji. Okazało się też korzystne dla finalnego

⁵ Zbigniew Kantyka, *Politologia (I)*, w: Wojciech Sokół, Marek Żmigrodzki (red.), *Encyklopedia politologii*, t. 1: *Pojęcia, teorie i metody*, (Warszawa : Wydawnictwo Wolters Kluwer, 2016), 481.

redagowania tekstu, szczególnie podczas sprawdzania stopnia logiczności i przejrzystości treści rozprawy oraz w toku udzielania odpowiedzi na pytania i weryfikowania hipotez badawczych.

Podczas sporządzania rozprawy użyteczna była metoda analizy systemowej. Dzięki niej PKF rozumiano jako instytucję polityczną stanowiącą element systemu propagandowego PRL i początkowych lat funkcjonowania III RP. W pracy zastosowano technikę analizy zawartości mediów. Analiza dotyczyła propagandowej zawartości komunikatów politycznych formułowanych przez zespół redakcyjny PKF. Szczególna uwaga zwrócona była na frekwencyjność występujących w komunikatach słów sztandarowych, stanowiących elementy specyficznego metajęzyka używanego przez twórców komunikowania politycznego PKF. Odnosiły się one zazwyczaj do określenia panującej w państwie ideologii mającej wszechogarniający charakter. Stanowiły również nośne hasła propagandowe formułowane przez partyjnych decydentów, a odnoszące się do życia politycznego, społecznego i kulturalnego. Technikę spożytkowano, aby scharakteryzować specyficzne idiolekty językowe zawarte w przekazie komunikacyjnym PKF do opisu propagandowego obrazu rzeczywistości społecznej. Kryterium klasyfikacyjnym analizy były przekazy słowne, wyrażane w komunikatach PKF. Medialna analiza treści zawartych w PKF realizowana była na podstawie słownych wypowiedzi partyjnych decydentów, utrwalonych w zapisie kronikarskim⁶.

W rozprawie wykorzystano również technikę wywiadu. Rozmowy zostały przeprowadzone z twórcami PKF w sposób właściwy dla wywiadu swobodnego. Przybierały postać dialogu zawierającego uporządkowane etapy wypowiedzeń, takie jak: zadawanie pytań filtrujących, ustalanie faktów, formułowanie ocen, uszczegółowienie pytań i zachęcenie rozmówcy do udzielania pogłębionych odpowiedzi, sporządzenie finalnej opinii na temat zrealizowania dyspozycji ukierunkowanej na interlokutora. Stanowiły bezcenne źródło wiedzy na temat działalności magazynu filmowego. Wykorzystane wypowiedzi były istotnym dopełnieniem rozważań zawartych w rozprawie. Wywiady przeprowadzono z dwojgiem redaktorów naczelnych PKF: Heleną Lemańską (1919–2017) i Stanisławem Fiu-

⁶ Walery Pisarek, *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, (Warszawa : Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2008), 245-249; Idem, *O mediach i języku*, (Kraków : Wydawnictwo Universitatis, 2007), 47-63; Małgorzata Lisowska-Magdziarz, *Analiza tekstu w dyskursie medialnym*, (Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006).

kiem-Cisowskim (ur. 1949). Uzupełnienie stanowiły wypowiedzi o charakterze wspomnieniowym, sformułowane przez znakomitą montażystkę Jadwigę Zajiček (ur. 1925), a także redaktora PKF Piotra Halbersztata.

Stan badań

Badania procesów komunikowania politycznego w światowej nauce mają już pewną tradycję i ugruntowaną pozycję⁷. Postępem eksploracji z pewnością sprzyjał rozwój środków masowego przekazu, umasowienie dostępu do informacji i szybkość nośników komunikatów politycznych. Zupełnie inaczej sytuacja przedstawiała się w Polsce, gdzie studia procesów komunikowania politycznego w pełni zaczęły się rozwijać na przełomie XX i XXI w. Wzrost zainteresowania badaniem tego tematu doprowadził do zwiększenia liczby wydawanych opracowań monograficznych poświęconych komunikowaniu politycznemu. Wspomnianą problematykę podejmowało wielu badaczy, powstawały opracowania książkowe i artykuły w czasopismach naukowych sporządzone przez przedstawicieli antropologii politycznej, historii, nauk o komunikacji i mediach, politologii, psychologii społecznej, socjologii polityki⁸.

⁷ Problematykę komunikowania politycznego w swoich rozważaniach poruszało wielu badaczy z renomowanych ośrodków naukowych na świecie. Zob.: Brian McNair, *An Introduction to Political Communication*, (London : Routledge, 2003); Richard M. Perloff, *The Dynamics of Political Communication*, (New York : Routledge, 2014); Denis McQuail, Sven Windahl, *Communication Models for the Study of Mass Communications*, (New York : Routledge, 1993).

⁸ Zob.: Bogusława Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, (Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2019); Tomasz Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe*; Walery Pisarek, *Wstęp do nauki*; Jolanta Chwastyk-Kowalczyk, Tomasz Mielczarek (red.), *Polski system medialny*, (Kielce : Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2012); Stanisław Michalczyk, *Komunikowanie polityczne: teoretyczne aspekty procesu*, (Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2005); Idem, *Spółczesństwo medialne: studia z teorii komunikowania masowego*, (Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008); Wojciech Furman, Paweł Kuca (red.), *Lokalne komunikowanie polityczne*, (Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013); Wojciech Furman, Paweł Kuca, Dominik Szczepański (red.), *Media w kampaniach wyborczych*, (Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016); Dorota Piontek, *Komunikowanie polityczne i kultura popularna: tabloidyżacja informacji o polityce*, (Poznań : Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2013); Piotr Pawełczyk, Dorota Piontek (red.), *Socjotechnika w komunikowaniu politycznym*, (Poznań : Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1999); Małgorzata Dajnowicz, Adam Miodowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, (Białystok : Wydawnictwo Humanica, 2016); Ewa Maj, „Źródłowe badanie dziejów Polski Ludowej: przypadek fabularnej twórczości filmowej”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*, t. 10, 2013, 3-23;

Do badania dobrano próbę, na którą złożyło się 306 numerów magazynowych PKF. Ponadto spożytkowane zostały materiały odrzucone przez cenzurę i zdeponowane w archiwum, o czym będzie mowa poniżej. Dobór próby nastąpił według kryterium rzeczowego z zachowaniem porządku temporalnego. O liczbie numerów magazynowych przesądziło ustalenie interwałów czasowych, determinowanych przez przełomy polityczne w Polsce z lat 1944–1994. Periodyzacja tego okresu dziejów państwa umożliwiła wykazanie cech specyficznych komunikowania politycznego PKF z możliwością: zwrócenia uwagi na tempo odwzorowania życia politycznego w kronikach filmowych, dostrzeżenia reaktywności pracy kronikarskiej, czyli realnego lub domniemanego wpływu na odbiorców.

Pierwotne źródła audiowizualne stanowiły fundament badania czynności komunikacyjnych PKF. Oglądowi poddano również szereg list montażowych, notatek redakcyjnych pozyskanych podczas eksploracji materiałów umieszczonych w Archiwum Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych w Warszawie. Przeprowadzono również kwerendy zasobów Instytutu Pamięci Narodowej. Podczas poszukiwań źródeł zostały pozyskane akta osobowe redaktorów naczelnych PKF, Jerzego Bossaka i Heleny Lemańskiej. Warto powtórzyć podaną wcześniej informację, że badany zasób archiwalny został odtajniony dopiero w 2011 r. Faktografia zawarta w aktach IPN stanowiła swoiste *novum* w badaniach poświęconych zagadnieniom funkcjonowania PKF. Dzięki tym informacjom można było lepiej zapoznać się z życiorysem redaktor naczelnej PKF Lemańskiej. W obiegu naukowym nie występowały dotychczas choćby artykuły przyczynkarskie odnoszące się do prezentacji jej sylwetki. Na taki stan rzeczy wpływ miał upływający czas. Większość osób związanych bezpośrednio z redakcją PKF, jak np. Ludwik Perski (reżyser i operator), Ludmiła Niekrasowa (żona Ludwika Perskiego), Jerzy Bossak, Helena Lemańska, Krzysztof Szmagier, już nie żyje. Inną grupę osób związanych z kroniką stanowili ludzie, którzy w latach 1967–1968 w wyniku nasilającej się w PRL kampanii antysyjonistycznej musieli wyjechać na stałe z Polski. Częściowo udało się jednak zapełnić lukę źródłową, uzyskując informacje od osób, które nie były bezpośrednio związane z redakcją kroniki. Do takich osób można zaliczyć Jana Jagielskiego, głównego specjalistę do spraw dokumentacji i ochrony dziedzictwa żydowskiego w Żydow-

Eadem, *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, (Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010).

skim Instytucie Historycznym im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie, czy Julię Juryś. Bezценne źródło informacji stanowiły stałe konsultacje naukowe z Markiem Cieślińskim.

W rozprawie doktorskiej wykorzystano również materiały archiwalne zdeponowane w zasobie archiwalnym Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Szczególnej eksploracji badawczej poddano następujące zespoły archiwalne: Polska Zjednoczona Partia Robotnicza Komitet Centralny w Warszawie, Ministerstwo Informacji i Propagandy, Generalna Dyrekcja „Film Polski”, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego w Lublinie, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Eksploracja zasobu archiwalnego GUKPPIW nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Listy ingerencji cenzorskich w odniesieniu do redakcji PKF są niekompletne, stanowią zbiór luźnych, nieuporządkowanych dokumentów niepozwalających całościowo zapoznać się z procesami ingerencji cenzorów w materiały filmowe.

Ważne miejsce zajęło spożytkowanie artykułów traktujących o działalności PKF znajdujących się na łamach „Biuletynu Informacyjnego Filmu Polskiego”. Numery archiwalne biuletynu zostały pozyskane w trakcie kwerendy przeprowadzonej w Bibliotece Filmoteki Narodowej w Warszawie. Dla zbadania podjętej problematyki wykorzystano zawartość wielu pism branży filmowej, jak „Ekran”, „Film”, „Gazeta Filmowa”, „Kwartalnik Filmowy”.

Jak nadmieniono wyżej, tematyka podjęta w niniejszej rozprawie nie znalazła pełnego odzwierciedlenia w literaturze przedmiotu. Poza książką Marka Cieślińskiego wykorzystano kilka jego drobniejszych tekstów poświęconych działalności PKF: *Polska Kronika Filmowa. Między polityką a sztuką*, *Personalalia z historii PKF*, a także *Wizerunek Śląska w Polskiej Kronice Filmowej*⁹.

Spośród innych badaczy zajmujących się tematyką kronik filmowych wypada odnieść się do opracowania Stanisława Ozimka pt. *Film polski w wojennej potrzebie*. W tej monografii jeden z rozdziałów został

⁹ Marek Cieśliński, „Polska Kronika Filmowa. Między polityką a sztuką”, w: Bożena Janicka, Andrzej Kołodyński (red.), *Chełmska 21. 50 lat Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych w Warszawie*, (Warszawa : Wydawnictwo Wytwórni Filmów Dokumentalnych i Fabularnych w Warszawie, 2000), 3-36; Idem, „Personalalia z historii PKF”, *Kino*, nr 6, 2000, 7-8; Idem, „Wizerunek Śląska w Polskiej Kronice Filmowej”, w: Andrzej Gwóźdź (red.), *Filmowe Światy. Z dziejów X muzy na Górnym Śląsku*, (Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1998), 34-47.

poświęcony działalności PKF¹⁰. Za użyteczną dla rozprawy pozycję badawczą należy uznać niepublikowaną pracę doktorską Janusza Urbaniaka pt. *Polska Kronika Filmowa 1944–1949. Problemy dokumentacji i transformacji rzeczywistości*, przygotowaną na Uniwersytecie Wrocławskim. Zawarta w niej problematyka oscylowała głównie wokół zagadnień dotyczących politycznego uwarunkowania działalności PKF w okresie bezpośrednio po II wojnie światowej. Fragmenty pracy zostały umieszczone jako rozdziały w pracach zbiorowych poruszających tematykę filmową. Ważnym tekstem w kontekście działalności PKF jest monografia Janusza Urbaniaka zdeponowana w Bibliotece Filmoteki Narodowej pt. *Kroniki Filmowe czasu wojny (fragment większej całości)*.

Działalności Polskiej Kroniki Filmowej rozważania badawcze poświęcił Jerzy Toeplitz w trzecim i czwartym tomie *Historii filmu polskiego*¹¹. Wybitny historyk kina i teoretyk filmowy przygotował też artykuł *Polska Kronika Filmowa – dorobek XX-lecia*¹². Jednakże tekst, choć cenny pod względem poznawczym, nie wyczerpuje złożoności problemu. Dlatego niezbędne było dalsze poszukiwanie opracowań tematu.

Klucz politycznego ujęcia komunikowania zawartego w PKF otwiera kilka trendów badawczych. Po pierwsze, pozwala na interpretacje obrazów filmowych, niekiedy z możliwością rozpoznania zjawiska intertekstualności uobecnionego w przekazach komunikacyjnych. Po drugie, stwarza sposobność oceny spójności ideologicznej, doktrynalnej, programowej między ośrodkiem decyzji państwowej a medium masowym. Po trzecie, daje szansę zweryfikowania obecności komponentów politycznych w poczynaniach medialnych w odniesieniu do spraw edukacyjnych, kulturalnych, światopoglądowych. Ponadto nie ulega wątpliwości, że istotnym kryterium odniesienia była jednostka ludzka i jej potrzeby społeczne, estetyczne.

¹⁰ Stanisław Ozimek, „Film polski w wojennej potrzebie”, w: Jerzy Bartnicki (red.), *W pierwszym roku wolności*, (Bydgoszcz : Kujawsko-Pomorskie Towarzystwo Kulturalne, 1982), 322.

¹¹ Jerzy Toeplitz (red.), *Historia filmu polskiego*, t. 3, (Warszawa : Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, 1980); Idem (red.), *Historia filmu polskiego*, t. 4, (Warszawa : Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, 1980).

¹² Idem, „Polska Kronika Filmowa – dorobek XX-lecia”, *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 3, 1964, 92-105.

Struktura rozprawy

Opisanie kluczowego zagadnienia podjętego w rozprawie, jakim było zagadnienie komunikowania politycznego PKF w latach 1944–1994, wymagało ujęcia procesu badawczego w ramy chronologiczno-problemowe. Podejście to wydało się atrakcyjniejsze i zarazem bardziej przejrzyste badawczo niż ujęcie problemowe lub samo podejście chronologiczne. Spowodowane to było wielością pozyskanych materiałów źródłowych i pozwoliło w większym stopniu usystematyzować wywód naukowy. Przy wyborze perspektywy badawczej wykorzystano uniwersalny konstrukt teoretyczny stosowany przy badaniach procesu komunikowania politycznego.

Rozprawa składa się z sześciu rozdziałów. W pierwszym sformułowano teoretyczne podstawy komunikowania politycznego PKF, odwołano się do rozwoju kinematografii w dwudziestolecie międzywojennym w Polsce. Zaprezentowano działalność kronik filmowych za granicą, ze szczególnym uwzględnieniem ZSRR, III Rzeszy, dokonano przeglądu składu redakcyjnego PKF. Starano się przedstawić, kim byli twórcy komunikatów politycznych, jakie mieli predyspozycje komunikacyjne, czym dysponowali w sensie technicznym (np. sprzęt operatorski) oraz w wymiarze ideologiczno-programowym. Skupienie na nich uwagi pozwoliło ukazać cele polityczne, a także określić misję i zadania PKF. Sformułowanie komunikatu politycznego zależało również od kompetencji językowych twórcy, ale też od specyficznych zdolności aktorskich lektorów magazynu relacjonujących informacje. Sprawność komunikacyjna redakcji magazynu polegała także na doborze odpowiednich form gatunkowych stosowanych w PKF. Istotne też było ukazanie warunków i okoliczności kontroli środków komunikacji społecznej. Zwrócono uwagę na sposób kontrolowania własności środków przekazu, w tym monopolistyczną władzę państwa nad rynkiem mediów.

W rozdziale drugim ukazano sposób organizacji komunikatów politycznych z uwzględnieniem strategii komunikacyjnych obecnych na łamach magazynu w okresie stalinizmu. Uwagę badawczą skupiono na kwestiach związanych z obrazowaniem umacniania się władzy ludowej w powojennej Polsce, propagandowymi kampaniami politycznymi odnoszącymi się do referendum ludowego w 1946 r., wyborami do Sejmu Ustawodawczego, uchwaleniem nowej konstytucji. Oglądowi poddano również specyficzne przejawy kultu jednostki prezentowane w komunikacyjnych wizjach PKF. Przedstawiono też obrazy społeczeństwa w okresie stalinizmu. Dominantą tematyczną stawała się walka klas i zwalczanie wrogów

klasowych za pomocą dyskredytacji wizualnej i słownej. W obrazach kultury widoczne były odniesienia do formowania się nowego, powojennego typu kultury na podstawie założenia nowego kierunku w sztuce, jakim był socrealizm.

W rozdziale trzecim zaprezentowano zawartość komunikatów politycznych w postaci obrazu PZPR kreowanego na łamach magazynu od 1956 do 1970 r. Odniesiono się do zagadnienia tożsamości formacji politycznej, form ekspresji politycznej oraz wyobrażeń przywódcy partyjnego Władysława Gomułki, przedstawianego na łamach PKF. Szczegółowo zbadano komunikaty polityczne przekazywane odbiorcom kroniki podczas strajków i demonstracji masowych w październiku 1956 r., marcu 1968 r., grudniu 1970 r. Zaprezentowano również obrazy społeczeństwa PRL w okresie małej stabilizacji oraz życia kulturalnego. Uwagę skupiono na działalności polskich reżyserów, funkcjonowaniu kabaretów. W podrozdziale znalazły się odniesienia do twórczości wybranych artystów, jak Xawery Dunikowski czy Krzysztof Komeda, a także polskich plakacistów tworzących środowisko Polskiej Szkoły Plakatu.

W rozdziale czwartym rozprawy przedstawiono obraz władz państwowych w dekadzie Gierka. Zaprezentowano specyficzne formy kreacji wizerunkowej I sekretarza partii politycznej¹³ i ukazano zjawisko mityzacji jego postaci. Odwzorowano mit dobrego gospodarza ze Śląska. W sposobie obrazowania społeczeństwa nawiązano do sztandarowych inwestycji dekady sukcesu, w tym osiedli z wielkiej płyty, nowego stylu wzornictwa przemysłowego. Przedstawiono również sposoby spędzania wolnego czasu przez obywateli PRL w latach 70. W dużej mierze kontynuowano także wątki poruszane w poprzednich podrozdziałach, co pozwoliło na zachowanie koherencji tematycznej w odniesieniu do kwestii związanych z obrazowaniem życia kulturalnego.

W rozdziale piątym zaprezentowano obrazy władz państwowych w czasach permanentnego kryzysu występującego w PRL w latach 80. Ukazano wrogi stosunek partyjnych decydentów do działań „Solidarności”, spożytkowano przy tym frekwencyjność słów sztandarowych umieszczonych w komunikatach politycznych¹⁴. Przedstawiono również

¹³ Ziemowit Jacek Pietraś, *Decydowanie polityczne*, (Warszawa-Kraków : Wydawnictwo PWN, 2000), 424.

¹⁴ Walery Pisarek, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, (Kraków : Wydawnictwo Universitatis, 2002), 7; Michał Głowiński, *Nowomowa po polsku*, (Warszawa : Wydawnictwo PWN, 1990), 7-10.

stosunek władz państwowych do papieskiej pielgrzymki z 1983 r. Starano się odwzorować wszelkie działania władz państwowych dążące do zachowania fasadowości demokracji ludowej w latach 80. XX stulecia w PRL. Zaprezentowano także obrazy funkcjonowania społeczeństwa w czasach kryzysu i w specyficznym okresie stanu wojennego. Uwagę badawczą skupiono na kwestiach związanych z niedoborem mieszkań, problemami „brakoróbstwa” w ich wykończeniu. Omówiono też sposoby spędzania wolnego czasu przez obywateli PRL. W obrazowaniu kultury odniesiono się do przedstawienia komunikacyjnych wizji w stosunku do najważniejszych zabytków dziedzictwa narodowego Polski. Skupiono się na działalności kabaretów, przedstawień teatralnych, musicali. Ważne miejsce zajęły odniesienia do działalności zespołów rockowych i odbywających się w PRL festiwali muzycznych.

W ostatnim rozdziale przedstawiono końcowy okres funkcjonowania PKF w trakcie przekształceń ustrojowych. Omówiono obrady Okrągłego Stołu oraz zawarte podczas nich ustalenia. Odwoływano się do wyborów kontraktowych z czerwca 1989 r. Prezentowano notacje filmowe pokazujące częste zmiany rządów w początkowych latach funkcjonowania III RP. W sposobie obrazowania społeczeństwa dominowały dwie główne kwestie, wokół których prowadzone były czynności komunikacyjne. Odwoływano się do tematów, które w oficjalnej agendzie komunikacyjnej PKF w okresie PRL nie mogły być poruszane i były przemilczane przez propagandę. Były to sprawy związane z prawem do swobodnego strajku oraz wątki historyczne, jak np. mord w Katyniu. Zaprezentowano również odniesienia do kwestii związanych z reformami gospodarczymi firmowanymi przez Leszka Balcerowicza. W przekazach komunikacyjnych znajdowały się nawiązania do bezdomności, upadku przedsiębiorstw. Przedkładając sprawy związane z obrazowaniem kultury, powielono schemat tematów poruszanych we wcześniejszych podrozdziałach poświęconych obrazom kultury na łamach PKF.

Wnioski końcowe

W toku eksploracji materiału pozytywnej weryfikacji zostały podane hipotezy postawione we wstępie pracy.

Hipoteza pierwsza. Kronika miała redakcję rozbudowaną strukturalnie i personalnie. Na czele zespołu stał redaktor naczelny ini-

cyjny akt komunikacyjny, odpowiedzialny politycznie za PKF. Redaktorami naczelnymi byli zazwyczaj ludzie z nominacji partyjnej, często niemający doświadczenia filmowego, tylko prasowe. Nie przeszkadzało to jednak w wypracowaniu zespołowi redakcyjnemu PKF wyjątkowego stylu komunikacji, charakteryzującego się skrótowością materiału i minimalizmem zawartej w nim treści. Zespół redakcyjny dopełniało grono znakomitych operatorów, uznanych fachowców w branży filmowej, mających często doświadczenie zdobyte przy realizacji filmów dokumentalnych w dwudziestoleciu międzywojennym bądź w trakcie studiów we Wszechzwiązkowym Instytucie Kinematografii w Moskwie. O rozbudowanej strukturalnie redakcji PKF świadczyły następujące fakty: od 1957 r. na ekranach kinowych pojawiały się dwa wydania magazynu opatrzone literami A i B. Do lat 80. integralną częścią magazynu były materiały filmowe pozyskiwane w ramach wymiany zagranicznej z redakcjami kronik filmowych z całego świata. Częstotliwość tej wymiany nie była jednolita. W latach 40. i 50. dominowały materiały wizualne pozyskiwane od redakcji kroniki filmowej w ZSRR. Następnie rozszerzono wymianę zagraniczną z innymi państwami. Dzięki nawiązanej współpracy integralną częścią magazynu w latach 50. i 60. stał się specjalny cykl wydawniczy pt. *Z całego świata*, pokazujący wydarzenia zagraniczne. O rozbudowanej strukturze redakcji świadczył też fakt, że PKF miała swe redakcje terenowe. Pozwoliło to bez trudu realizować materiały filmowe z całej Polski.

Hipoteza druga. Nie ulega wątpliwości, że PKF w założeniach twórców miała się stać „tubą propagandową” władz państwowych. W przygotowywanych komunikatach stosowano działania perswazyjne. Kolejną funkcją, jaką miała spełniać PKF, było przekazywanie informacji. W początkowym okresie magazyn filmowy miał rejestrować przebieg życia politycznego i społecznego na terenach „wyzwolonych”. Redakcja PKF zapewniała odbiorcom całościowy ogląd spraw publicznych, społecznych, kulturalnych zachodzących w Polsce. Zestaw działań bazował na wypróbowanych czynnościach perswazyjnych, stosowaniu sugestywnych ujęć zdjęć operatorskich, opatrywaniu prezentowanych materiałów komentarzem lektorskim. Narracja ta miała w sobie wiele cech nowomowy będącej elementem oficjalnych komunikatów politycznych formułowanych przez gremia partyjne. Zespół redakcyjny przedstawiał społeczne wzory osobowościowe. Ideał człowieka miał mieć osobowość kolektywną, stanowiącą element najważniejszej warstwy społecznej, jaką byli robotnicy.

Hipoteza trzecia. Przywódcy państwowi zadbali o ukształtowanie całościowego systemu propagandowego powojennego państwa. Komunikaty polityczne wyrażane przez redakcję PKF musiały być zgodne z obowiązującą w państwie komunistycznym ideologią. Dlatego zespół redakcyjny PKF musiał się liczyć z tym, że przedstawiciele partyjni będą bacznie obserwować jego poczynania. Działalność PKF była poddawana partyjnej ocenie podczas posiedzeń specjalnie powołanych instytucji państwowych mających się zajmować sprawami filmu. Komórką odpowiedzialną za te kwestie w KC PPR, a następnie w PZPR była Komisja do Spraw Filmu, która oceniała działalność redakcyjną. Ważną rzeczą były specjalnie zwoływane narady partyjne z udziałem przedstawicieli środków masowego przekazu. Podczas zebrań redaktorzy naczelni według przygotowanych wcześniej „rozdzielników” mogli ustalać agendy komunikacyjne mediów. O kontroli partyjnej formułowanych komunikatów świadczył fakt, że do dzisiaj w Archiwum Akt Nowych zachowały się niekompletne, szczegółowe instrukcje odnoszące się do przygotowywania materiałów filmowych związanych z ważnymi wydarzeniami państwowymi. Nie można też zapomnieć o wewnętrznej autocenzurze, która z powodzeniem była stosowana przez redaktorów naczelnych PKF.

Realizacja problemu badawczego zawartego w tytule pracy dała możliwość poznania technik komunikowania politycznego, użytecznych w politologii ze względu na ich: aktualność i natychmiastowość, atrakcyjność i efektywność, ciągłość rejestracji wydarzeń i ludzi oraz towarzyszących im emocji wywoływanych przez zjawiska i procesy polityczne w Polsce lat 1944–1994, możliwość rekonstrukcji przebiegu walki o władzę publiczną, a także warunków zabiegania o jej utrzymanie bądź okoliczności utraty wpływu na ośrodek decyzji politycznej. Pozwoliła na powiązanie wiedzy teoretycznej z wynikami pracy empirycznej. Jak wspomniano we wstępie, przedłożona rozprawa doktorska nie wyczerpuje możliwości penetracji badawczej ważnego kanału przekazu treści politycznych, społecznych, kulturalnych, jakim była PKF. Dalszej eksploracji problemu może sprzyjać upływający czas od zakończenia nadawania magazynu i nabranie przez nowe pokolenie adeptów nauki tak potrzebnego w nauce dystansu do „czasów minionych”.